

RESMİ DİL VE ANAYASALARDA DÜZENLENİŞİ*

Yrd. Doç. Dr. Olgun AKBULUT**

* Bu makale hakem incelemesinden geçmiştir.

** Kadir Has Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku ABD öğretim üyesi. (E-posta: oakbulut@khas.edu.tr).

ÖZ

Resmi dil konusu zaman zaman ülkemiz gündemini meşgul ediyor. Görünen odur ki gelecekte de meşgul etmeye devam edecek. Peki resmi dil nedir? Anayasalarda nasıl düzenlenmektedir? Bu makale, öncelikle resmi dile dair bir tanımlamayı takiben, farklı ülke anayasalarında resmi dile dair düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin arkasında yatan hukuki ve siyasi bağlantıları yargı kararlarına da referans vererek ortaya çıkarmayı amaçlıyor. Makalenin diğer bir amacı da resmi diller karşısında diğer dillerin yine anayasalardaki konumunu ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: resmi dil, bölgesel dil, azınlık dilleri, çok dilli ülkeler, anayasal sistemler

OFFICIAL LANGUAGE AND ITS CODIFICATION IN CONSTITUTIONS

ABSTRACT

The subject of official language has been the topic of daily discussions in Turkey in recent years. Apparently, it is likely to occupy a place on the national agenda in the foreseeable future as well. So what is an official language? How is it codified in constitutions? This article, following a definition of an official language, is trying to shed some lights, firstly, on the provisions regarding official languages in different constitutions, and secondly, the political and legal background of these provisions with reference to relevant judicial decisions on the application of them. Another aim of this article is to clarify the status of languages other than the official language(s) in the constitutions.

Keywords: official language, regional language, minority languages, multilingual societies, constitutional systems

GİRİŞ

Ülkemizde kimi zaman yapılan tartışmalardan biri de resmi dil ve sayısı konusundadır. Bununla birlikte, resmi dil konusuna özgülünmüş bir çalışmaya rastlamamaktayız. Bu nedenle olsa gerek, "bir ülkenin sadece bir resmi dili olur ya da birden fazla resmi dil olmaz" şeklinde görüşlerin ileri sürüldüğüne tanık olmaktadır. Öyle ki, bu görüşün, karşısına aksini iddia eden eşit ağırlıkta çıkmadığına göre, mutlak doğruluğu zımnen kabul edilmiş gibi gözükmektedir. Bu makalenin amacı işte bu zımnî kabule açıklık getirmektir. Bu amaçla öncelikle "resmi dil" kavramı anayasal belgelerde düzenlenen benzer kavramlarla karşılaştırmalı olarak inceleme altına alınmış, daha sonra da farklı ülke anayasal belgelerinin resmi dil konusuna dair hükümleri incelenerek bu ülke anayasaları sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Makalenin sonuç kısmı araştırma ve sınıflandırmanın bulgularını ve Türkiye için kimi önerileri içermektedir.

I. RESMİ DİL KAVRAMI

Resmi dil hukuken tanınan ve devlet erklerinin (yasama, yürütme ve yargı) işleyişinde kullanılan dil demektir. Yasama organındaki komisyonlarda, komitelerde ve genel kuruldaki tartışma dili; alt derecedeki mahkemelerden temyiz organlarına kadar yargılamanın yapıldığı dil; devlet başkanının sarayından, başbakanlığa, bakanlıklara ve en alt kademedeki idari organlara kadar tüm devlet teşkilatının yazışmalarında kullanıldığı ve öncelikli olarak hizmet verdiği dil bize o ülkenin resmi dilini gösterir.^[1]

Bu tanımdaki "öncelikli olarak hizmet verdiği dil" kavramı kamu makamlarının resmi dil dışında bir dilde de hizmet verebileceği anlamındadır. Kamu makamlarının resmi dil dışında bir dilde hizmet vermesi hukuken düzenlenmemişse bu hizmeti talep etmenin hukuki zemini sağlam olmayabilir. Burada ifade edilmek istenen, bir ülkenin resmi dili olması o ülkenin kamu makamlarının resmi dil dışında bir dilde de gönüllü hizmet vermesine engel olmadığıdır. Hizmetin daha iyi verilmesi başka bir dilde verilmesini gerekli kılıyorsa resmi dilin varlığı, hizmetin başka bir dilde sunulmasına engel değildir. Belirli bir bölgede kayda değer sayıda kişi tarafından kullanılan dillerde kamusal hizmet sağlanabilir. Örnek olsun, ABD'nin Kaliforniya, Kentucky, Massachusetts ve

[1] Benzeri tanımlar için bkz. Note, "Official English": Federal Limits on Efforts to Curtail Bilingual Services in the States", Harvard Law Review, C. 100, Nisan 1987, s. 1348, dp. 17; Newell Stultz, "Official Language Policies in Multilingual Societies: Evidence from the United States, South Africa, and Canada", The Journal of South African and American Studies, C. 10, No. 1, January 2009, s. 59.

Kuzey Dakota eyaletlerinde ehliyet sınavına diğer birçok dilin yanında Türkçe dilinde de girmek mümkündür.^[2]

Tanımdaki diğer önemli bir kavram da yazışma dili kavramıdır. Öyle ki, kimi ülke mevzuatları resmi dil düzenlemesine gitmeden sadece kamu organlarının yazışma dilini düzenleyerek dolaylı bir yolla resmi dili ilan edebilmektedirler. Örneğin, Norveç ulusal mevzuatında yer alan Kamu Hizmetlerinde Kullanılan Dil Hakkında Kanununun birinci maddesi, Norveççenin iki lehçesi olan Bokmål ve Nynorsk eşit şekilde devletin tüm organlarında ve belediyelerde “*yazışma dili*” dir demektedir.^[3] Litvanya Anayasası’nın 14. ve Slovakya Anayasası’nın 6. maddesindeki “*devlet dili*” kavramını da resmi organların yazışma dili olarak almaktayız.^[4] Slovakya Anayasası Slovak dilini sadece “*Slovak Cumhuriyeti topraklarında devlet dili*” (m. 6/1) olarak niteleyerek diplomasinin dilinin farklı olabileceğini dolaylı yoldan düzenlemiştir.

Resmi dilden farklı olarak “*ulusal dil*” ise egemen bir devlette nüfusun çoğunluğu tarafından ülke çapında kullanılan dil demektir. Bazı ülke anayasaları hem ulusal hem de resmi dil düzenlemesine sahiptirler. Hatta, bir dili hem resmi dil hem de ulusal dil olarak ilan edebilmektedirler. Örneğin, Malta Anayasası’na göre (m. 5), Maltaca ulusal dildir ve aynı zamanda da resmi dildir. Anayasa ek olarak, İngilizcenin de resmi dil olarak kullanılabilirliğini düzenlemektedir.^[5]

Her iki kavramdan farklı bir anlama sahip olan “*azınlık dili*” kavramı ise egemen bir devlette yaşayan ve ülkenin geri kalan nüfusundan farklı bir dili konuşan grubun dili anlamına gelmektedir. Bir diğer ifade ile, azınlık dili, dilsel azınlığın dilidir.^[6]

İlk üç kavramdan farklı olan “*bölgesel dil*” ise belirli bir bölgede yaşayan nüfusun çoğunluğunun kullandığı dil demektir. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan 1992 tarihli sözleşme Avrupa Azınlık veya Bölgesel Diller Şartı

[2] 2000 yılında yapılan nüfus sayımı sonucunda ABD’de beş yaş ve üzeri kişilerin evde konuştukları dil sayısının 322 olduğunu tespit edilmiştir. Bkz. Official English – Fact Sheets: Languages Spoken in the United States According to the 2000 U.S. Census, <http://www.us-english.org/view/304>; Official English – Fact Sheets: Languages Used for Driver’s Licence Exams, <http://www.us-english.org/view/305> (Erişim tarihi: 29.01.2012).

[3] “*Lov om málbruk i offentleg teneste*”, LOV 1980-04-11 nr 05, Bkz. <http://www.lovdato.no/all/hl-19800411-005.html> (Erişim tarihi: 09.03.2012)

[4] Litvanya Anayasası için bkz. http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html ve Slovakya Anayasası için bkz. <http://www.ncsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/constitution.doc> (Erişim tarihleri: 10.03.2012)

[5] Anayasa metni için bkz. <http://www.legal-malta.com/law/constitution-1.htm> (Erişim tarihi: 03.02.2012). Benzer şekilde İrlanda Anayasası da İrlandacayı hem ulusal dil hem de resmi dil olarak nitelemektedir. Bkz. aşağıda “*Birden Fazla Resmi Dile Yer Veren Anayasalar*” başlığı.

[6] Ayrıntılı bilgi için bkz. Olgun Akbulut, Barış İçinde Birlikte Yaşamamanın Hukuk Zeminini, On İki Levha yay., İstanbul, 2008, s. 27-36.

başlığını taşımaktadır. Şart'ın birinci maddesinin (a) bendine göre, “*bölgesel veya azınlık dil(i), sayıları devletin geri kalan nüfusundan daha az olan ve o devletin vatandaşı olan bir grup tarafından o devlet toprakları üzerinde geleneksel olarak konuşulan ve o devletin resmi dil veya dillerinden farklı olan dillerdir*”.^[7] Kanımca bu maddede yapılan tanım “*azınlık dili*” tanımıdır. Şart'ı tasarlayanlar da her iki kavramın (“*azınlık dili*” ve “*bölgesel dil*”) tek bir tanıma sıkıştırılmaya-çağını fark etmiş olsalar ki maddenin takip eden bendinde bölge kavramına “*öngörülen çeşitli koruma ve teşvik önlemlerinin alınmasını meşru kılacak sayıda kişinin kendilerini ifade etmek için bu dili kullandıkları coğrafi alan*” şeklindeki ifade ile açıklık getirilmiştir. Şart'ın başlığında ve bu maddede yer alan “*bölgesel dil*” kavramının “*azınlık dili*” kavramına ek olarak kullanılmış olması Şart'a Fransa'nın katkısıdır. Ülkesinde etnik, dilsel veya dinsel azınlık bulunmadığını iddia eden Fransa, hukuk sisteminde bölgesel dil kavramını kabul etmiştir (1958 Fransa Anayasası m. 75-I).^[8] Bu yüzden Şart'ta azınlık ve bölgesel kavramlarının arasında “*veya*” bağlacı konularak devletlere seçimlik bir hak tanınmıştır. Taraf devletler Şart'ta yer alan ilkeleri, “*bölgesel diller*”i veya “*azınlık dilleri*”ni koruma ve yaşatma adına hayata geçireceklerdir.

Ayrıca, Şart'ın uygulama alanını belirlemeye çalışan birinci maddesinin (a) bendi azınlık veya bölgesel dilin resmi dil veya dillerinden farklı olması gerektiğini vurgulamaktadır. Bir dil bölgesel veya azınlık dili tanımına uyuyorsa o dile “*bölgesel dil*” veya “*azınlık dili*” denir. Bu dilin aynı zamanda resmi dil olarak tanınmış olması ise başka bir şeydir. Resmi dil olunca azınlık veya bölgesel dil olma özelliğini kaybetmez. Tıpkı “*ulusal dil*” olarak ilan edilen bir dilin aynı zamanda “*resmi dil*” olarak da tanınmış olması ile “*ulusal dil*” olma özelliğini kaybetmemesi ve anayasalarda her iki kavram ile de niteleniyor olması gibi. Benzer şekilde örneğin, Finlandiya'da Fince ve İsveççe resmi dil iken İsveççe aynı zamanda azınlık dili ve de Åland adasında da bölgesel dildir.^[9]

Bazı ülke mevzuatlarında, kimi dillere ulusal alanda ve uluslararası alanda farklı statüler verildiğine tanık olmaktadır. İsveç'deki mevzuat buna örnektir. İsveç anayasal belgeleri içinde resmi dile dair herhangi bir düzenleme yoktur. Bununla birlikte, 28 Mayıs 2009 tarihli Dil Yasası İsveççenin İsveç ülkesinde “*temel dil*”, “*esas dil*”, “*anadil*” anlamına gelen “*huvudspråk*” olduğunu söylemektedir (m. 4).^[10] Oysa aynı yasanın 13. maddesi İsveççenin gerek uluslararası ilişkilerde gerekse AB nezdindeki konumunu “*resmi dil*” (*officiella språk*) olarak nitelendirmiştir. Bu farklılık neyi hedefliyor? Yasanın hazırlık çalışmaları sırasında

[7] “*European Charter for Regional or Minority Languages*”, European Treaty Series–No. 148, İmza tarihi: 05.11.1992, Strasbourg. Yürürlüğe giriş tarihi: 01.03.1998.

[8] Bkz. aşağıda “*Resmi Dil Dışındaki Diğer Dillerin Anayasalarda Düzenlenişi*” başlığı.

[9] Bkz. aşağıda “*Birden Fazla Resmi Dile Yer Veren Anayasalar*” başlığı.

[10] “*Språklag*”, Svensk författningssamling, SFS 2009:600.

İsveççenin ülke içinde de resmi dil olarak düzenlenmesi tartışılmış ancak öneri kabul görmemiştir. Bunun birkaç sebebi vardır. Aynı yasa ayrıca beş adet dile de (Fince, Saamice, Torna Vadisi Fincesi, Roman dili, İbranice) ulusal azınlık dili statüsü vermiştir (m. 7). Ulusal azınlık dillerinin statüsüne zarar vermemek için İsveççenin resmi dil olarak nitelendirilmesinden kaçınılmıştır. Bu yaklaşıma ek olarak, yasada İsveççenin “*temel dil*” olarak anılması ile bazı sektörlerde globalleşmenin gereği olarak İngilizcenin kullanılması da kolaylaştırılmıştır. Tüm bunların yanında İsveççe “*temel dil*” kavramı ile nitelendirilerek ona öncelik verilmesi de sağlanmıştır. Öyle ki, yasanın diğer hükümleri de bunu doğrulamaktadır. Yasanın beşinci maddesi, İsveç’te yaşayan herkesin toplumsal her alanda İsveççeyi kullanma imkanının olması gerektiğini, altıncı maddesi de ek olarak herkesin İsveççenin kullanılmasında ve geliştirilmesinde sorumluluğu olduğunu belirtmektedir. Bu durumda İsveççe, İsveç’de, nüfusun çoğunluğu tarafından kullanıldığı için ulusal dil, resmi dil olarak ifade edilmediği ama devlet erklerinin işleyişinde kullanılan temel dil olduğu için de de facto resmi dil, yasal statüsüyle “*hukuken temel dil*” veya ifadeyi biraz zorlarsak “*resmen temel dil*”; İsveç’in dış ilişkilerinde ise ülkenin “*resmi dili*”dir.^[11]

Aşağıda görüleceği üzere resmi dil düzenlemesi ağırlıklı olarak anayasalarda yer almakta; bir diğer ifade ile resmi dil, genellikle devleti siyasi ve hukuki bir kurum olarak ilk kez (ya da yeniden) kuran asli kurucu iktidarın karar verdiği bir konu olmaktadır. Asli kurucu iktidarlar kimi zaman resmi dile yer vermeyi seçebilmektedirler.

II. RESMİ DİLE YER VERMEYEN ANAYASALAR

Kimi ülke anayasalarında resmi dil düzenlemesine yer verilmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, İtalya, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg, Yunanistan anayasaları örnek olarak verilebilir. Ne var ki, dil konusu kimi zaman anayasanın açık atfıyla^[12] ya da kurucu iktidarın konuyu tamamen yasal düzenlemeye bırakmasıyla yasalarla da düzenlenebilmektedir.^[13] Bu başlık altında ise anayasada resmi dile yer verilmeyen ve konunun yasal olarak da düzenlenmediği örnekler ele alınacaktır.

[11] “*Swedish becomes ‘official main language’*”, The Local, 01.09.2009, <http://www.thelocal.se/20404/20090701> (Erişim tarihi: 08.03.2012)

[12] Örnek olsun Lüksemburg Anayasası’nın “*Dil*” başlıklı 29. maddesi “*Yasa adli ve idari konularda kullanılacak dilleri düzenler*” şeklindeki hükme yer vererek dil konusunu tamamen yasa konusu olarak belirlemiştir. Anayasa metni için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/lu00000_.html (Erişim tarihi: 07.03.2012).

[13] İtalya, İsveç, Norveç, Danimarka başta olmak üzere bazı ülkelerde resmi dil konusu yasa ile düzenlenmiştir. Almanya’da ise federal düzeyde dil konusuna özgülünmüş bir yasa dahi yoktur. Bununla birlikte, farklı yasalarda idarenin işleyişi ve mahkemelerin dili

Bünyesinde birçok dili konuşan gruplar barındırmasına rağmen Amerika Birleşik Devletleri İngilizcenin vatani kabul edilen ülkelerden biridir. Resmi organların ülke içinde hizmet sunduğu temel dil ve de ülkenin uluslararası alanda temsil edildiği dil de İngilizcedir. Ancak, İngilizce olarak yazılan 1787 tarihli ABD Anayasası'nda resmi dile dair herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Anayasanın hazırlayıcıları resmi dil konusunu da tartışmışlar ve fakat bu konuda düzenleme yapılmaması görüşü ağır basmıştır.^[14]

Arada geçen sürede ABD Anayasası'na resmi dilin İngilizce olduğuna dair bir ekleme yapılmasına ya da İngilizcenin federal düzeyde resmi dil ilan edilmesine dair yasal düzenleme önerileri olmuştur. Ancak bu önerilerin hiçbiri kabul görmemiştir. Bu nedenlerden ötürü, bugün İngilizce'nin ABD'de resmi değil, ulusal dil olduğunu söyleyebiliyoruz. Eğer mutlaka resmi dil ifadesini kullanmak gerekirse, İngilizce ABD'de de jure değil sadece de facto resmi dil konumunda bulunmaktadır.

Başkan Clinton tarafından imzalanan 11 Ağustos 2000 tarihli genelgede, federal hükümetin organları tarafından yapılan veya federal hükümetçe finanse edilen program, aktivite ve hizmetlere farklı ulusal kökenleri nedeniyle İngilizcesi iyi olmayan kişilerin erişiminin sağlanması düzenlenmiştir. Kimilerine göre, bu düzenleme ile ABD federal düzeyde çok dilli hale gelmiştir.^[15]

Eyaletlerde ise durum farklıdır. ABD bir göçmen ülkesi olduğundan göçün arttığı dönemlerde (Birinci Dünya Savaşı sonrası, 1960'lar ve 1980-1990 arası) artan göç olaylarına tepki olarak İngilizcenin resmi dil olarak ilan edilmesi yönünde siyasi hareketlere eyaletlerde rastlanmıştır. 2010 yılı sonu itibari ile ABD'deki 50 eyaletten 31'i İngilizceyi eyalet anayasalarında veya bir kanun çıkartarak eyaletin resmi dili olarak ilan etmiştir.^[16] Araştırmalar, eyaletin resmi

düzenlenmiştir. İdari Usul Yasası (Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG), Kabul tarihi: 23.01.2003, BGBl., I, S. 102, m. 23/1) ve Sosyal Güvenlik Yasası (Sozialgesetzbuch (SGB), Sosyal Koruma ve İdari Başvurulara Dair 10. Kitap: Zehntes Buch Sozialgesetzbuch–Sozialverwaltungsverfahren und Sozialdatenschutz–(SGB X, Kabul tarihi: 18.08.1980, BGBlI S. 1469, 2218, und 1450 (1982), BGBlIII 860-10-1, m. 19/1)'nin ortak maddesine göre "*Kamu makamlarının dili Almancadır*".

Mahkemelerin Teşkilatına Dair Yasa (Gerichtsverfassungsgesetz (GVG), Kabul tarihi: 09.05.1975, BGBl., I, S. 1077, m. 184/1) da benzer şekilde "*Yargılama dili Almancadır*" demektedir.

Bkz. Värna språken – förslag till språklag, Statens Offentliga Utredningar: SOU 2008:26, Stockholm, 2008, s. 74.

[14] Note, "*Official English*": Federal Limits on Efforts to Curtail Bilingual Services in the States", Harvard Law Review, C. 100, Nisan 1987, s. 1348.

[15] Metin ve açıklama için bkz. <http://www.us-english.org/view/23> (Erişim tarihi: 29.01.2012)

[16] En son 2009 yılında hazırlanan yasanın çıkmaması üzerine Minnesota eyaleti de yeni bir girişimle İngilizceyi resmi dil olarak kabul etme yolunda çabalamaktadır. Bkz. Official English – Legislation to Make English the Official Language Minnesota, <http://www.us-english.org/view/805> (Erişim tarihi: 29.01.2012).

dilinin İngilizce olmasını isteyenlerin ağırlıklı olarak Avrupa kökenli Amerikalılar olduğunu ortaya koymuştur. Afrika veya Latin Amerika kökenli Amerikalıların sayısı fazla olduğu eyaletlerde ise resmi dil düzenlemesine gidilememiştir.^[17]

Yine, birçok kanunlaştırma hareketi halk girişimi yoluyla olmuştur. Bununla birlikte, bu kanunlaştırma hareketlerinin arkasındaki en etkin güç eyalette yaşayan ve yabancı bir ülkede doğmuş olanların eyalet nüfusuna oranıdır. Öyle ki, bu oran düştükçe resmi dilin İngilizce olarak ilan edilmesi yönündeki eğilimler de artmaktadır. İkinci bir etken de eyaletin ideolojik yapısıdır. Resmi dil İngilizce hareketi muhafazakar eyaletlerde liberal eyaletlere göre arkasına daha güçlü bir rüzgar alabilmektedir.^[18]

Kimi eyaletlerde yayınlanan “*sadece İngilizce bildireleri*” ise Yüksek Mahkeme tarafından federal anayasanın “*vatandaşlık hakları*” nı düzenleyen 14. Ekinde yer alan “*adil yargılanma*” veya “*hukukun eşit korumasından yararlanma*” ilkelerine aykırı bulunarak iptal edilmiştir.^[19] ABD’deki yaygın anlayışa göre, bir eyaletin herhangi bir dili resmi dil olarak kabul edebilmesi için o eyalette bu dil dışındaki diğer dillerde eğitim-öğretim yapılmasına ve seçim materyalleri hazırlanmasına engel olunmaması gerekir. Oy kullanma ve çift dilli eğitim konuları federal yasalarla düzenlenmiştir. Yüksek Mahkeme, asıl amacı siyahlara da oy kullanma hakkı tanımak olan 1965 tarihli federal Oy Kullanma Yasası’ndaki oy kullanma hakkının İngilizce bilme şartına bağlanamayacağını düzenleyen hükmün anayasal olduğuna hükmetmiştir. Yüksek Mahkeme’nin bu kararı İspanyolca konuşan ABD vatandaşlarının seçimlerde oy kullanabilmeleri için özel önlemler alınması sonucu çıkarılmıştır. Buna rağmen, uygulamada kimi sorunların yaşanması karşısında, Oy Kullanma Yasası’nda 1975 yılında bir değişiklik yapılmış ve seçmen vatandaşların %5’inden fazlasının başka bir dili konuştuğu bölgelerde seçim malzemelerinin çift dilli hazırlanacağı kural haline getirilmiştir.^[20] Bugün ABD’de 28 farklı dilde oy pusulası basılmaktadır.^[21]

[17] Resmi dilin İngilizce olması gerektiğini savunan ABD vatandaşlarının iddiası İngilizce’nin ABD’nin dili olduğu, Federal anayasanın bile İngilizce yazıldığı iken, İngilizce’nin resmi dil olmasına karşı çıkan vatandaşlar ise ABD’nin kültürel çeşitlilik üzerine kurulu olduğunu, bu yüzden ABD’nin tek bir dil ile sınırlanmasının gereksizliğini savunmuşlardır. Bkz. Nancy Sullivan, Robert T. Schatz, “*When cultures collide: the official language debate*”, Language & Communication, C. 19, 1999, s. 262-268.

[18] Deborah J. Schildkraut, “*Official-English and the States: Influences on Declaring English the Official Language in the States*”, Political Research Quarterly, C. 54, No. 2 (June 2001), s. 446-447, 453-455.

[19] Davalar için bkz. Note, s. 1349 vd.

[20] Davalar için bkz. Note, s. 1350-1351.

[21] Birden fazla dilde oy pusulası basan bölgelerin listesi için bkz. Official English – Fact Sheets: Multilingual Ballots, <http://www.us-english.org/view/306> (Erişim tarihi: 29.01.2012); Official English – Fact Sheets: Growing Multilingualism in the United States, <http://www.us-english.org/view/307> (Erişim tarihi: 29.01.2012).

Bununla birlikte, resmi iki dilli eyaletler de olmuştur. Pennsylvania'da yasalar 1805-1850 arasında İngilizce ve Almanca yayınlanmakta idi. Yine, 1849 tarihli Kaliforniya Anayasası hem İngilizce hem de İspanyolca basılmıştı. Bu anayasa, tüm yasaların ve yönetmeliklerin her iki dilde üretileceğine dair hüküm içeriyordu.^[22] Günümüzde sadece Hawaii'de iki dil (İngilizce ve Hawaii dili) eyalet anayasasında (Bölüm 15, m. 4) resmi dil olarak tanınmıştır.^[23] Ek olarak, resmi dili İngilizce olan veya resmi dili olmayan eyaletlerde de İngilizce dışındaki dillerde kamu hizmeti verilebilmektedir. Örneğin, New Mexico'da eyalet yasaları hem İngilizce hem de İspanyolca yayınlanır.^[24] Oysa New Mexico'da her iki dilin de resmi dil olduğuna dair herhangi bir hukuki düzenleme yoktur.

İlginçtir, Fransa'da da Fransızca'yı resmi dil olarak ilan eden düzenleme Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Antlaşması'nın kabulünün hemen sonrasında, 25 Haziran 1992 tarihinde, Anayasa'ya eklenmiştir. Düzenlemenin amacı ise Fransızcanın Avrupa Birliği'nde İngilizceye karşı konumunu güçlendirmektir. Bu düzenlemeden önce Fransa anayasalarında resmi dile dair herhangi bir düzenleme yoktu.^[25] Fransız mahkemeleri 1539 tarihli Villers-Cotterêts Kararını kullanarak mahkemeler önünde Fransızcadan başka bir dil ile yargılama talebini reddediyorlardı.^[26] I. François tarafından 10 Ağustos 1539 tarihinde alınan karar, yargılamada ve resmi belgelerde Fransızca'nın kullanılmasını zorunlu kılıyordu. Karar'ın 111. maddesi: "(...) *Tüm yargılamalar, kayıtlar, sözleşmeler, vasiyetler, kararlar, başka dillerde değil, anadil Fransızca'da telaffuz, kayıt ve teslim edilsin*" buyurmakta idi.^[27] Fransızca dilinin Fransız ulusal kimliğinin kurucu unsuru olarak görülen Fransa'da dahi Anayasada 1992 tarihine kadar resmi dilin belirlenmemiş olması bir eksiklik olarak görülmemiştir.

III. TEK RESMİ DİL DÜZENLEMESİNE YER VEREN ANAYASALAR

Çoğu ülke anayasasında tek bir dilin resmi dil olarak ilan edildiğini görmekteyiz. Yürürlükteki Fransa (m. 2), Türkiye (m. 2), Portekiz (m. 11), Macaristan (m. H), Polonya (m. 27), Romanya (m. 13), Bulgaristan (m. 3) Letonya (m. 4), Estonya (m. 6), Litvanya (m. 14), Slovakya (m. 6) anayasaları buna örnektir.

[22] "Official English...", s. 1348.

[23] Hawaii Anayasası'nın metni için bkz. <http://hawaii.gov/lrb/con/conart15.html> (Erişim tarihi: 05.02.2012)

[24] Stultz, s. 61.

[25] Florence Benoit-Rohmer, "Les langues officieuses de la France", *Revue française de droit constitutionnel*, 1/2001 (No: 45), tüm makale.

[26] Bkz. Conseil d'État, No: 65105, 22 Kasım 1985 tarihli Danıştay Kararı.

[27] Metin için bkz. <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/villers-cotterets.asp> (Erişim tarihi: 21.02.2012)

1958 Fransa Anayasası'nın egemenlik başlığını taşıyan bölüm içinde yer alan ikinci maddesine 1992 yılında eklenen ilk fıkraya göre, “*Cumhuriyet'in dili Fransızca'dır*”. Fransa'da bu hükmü hayata geçiren yasa 1994 tarihli “*Fransızca Yasası*” başlığını taşımaktadır. Dönemin kültür bakanının ismiyle Toubon Yasası olarak da anılır.^[28] Yasanın amacı Fransızca dilini korumaktır. Her ne kadar bu amacın varlığı yabancı dillerin etkisini sınırlamaya dayansa da Fransa sınırları içinde konuşulan ve “*yabancı*” kabul edilemeyecek diller de yasanın kapsamına girmektedir. Yasanın orijinali geniş bir uygulama alanına sahip iken Fransa Anayasa Konseyi, yasanın Fransızca dışındaki dillerin ticari hayatta, akademik faaliyetlerde vb. kullanımını yasaklayan hükümlerini ifade özgürlüğüne aykırı bularak iptal edebilmiştir.^[29] Bununla birlikte, aynı Anayasa Konseyi, Avrupa Konseyi Bölgesel Diller Şartı'nın onaylanmasını, resmi dil dışındaki dillere (bölgesel ve azınlık dilleri) hukuki statü sağladığı gerekçesi ile Anayasa'nın birinci maddesinde yer alan Cumhuriyetin bölünmezliği/tekliği ilkesine aykırı bularak uygun bulmamıştır. Konsey'e göre, toplumsal köken, kültür, dil veya dine dayalı gruplara kolektif haklar tanınmanın önüne geçmek Fransız halkının bütünlüğü ilkesinden kaynaklanmaktadır.^[30]

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki düzenleme de Fransa Anayasası'na benzerdir.^[31] 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın “*Devletin bütünlüğü, resmî dili, bayrağı, millî marşı ve başkenti*” başlıklı üçüncü maddesi, ilk fıkrasında “*Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.*” demektedir. Burada bir ifade bozukluğu vardır. “*Devletin dili*” kavramı yanlış kullanılmıştır. Oysa, dil ile iletişim kuran devletin insan unsurudur. O da sadece Türkçe konuşmamaktadır.^[32] Bu açıdan 1958 Fransa Anayasası'nda yer alan “*Cumhuriyetin dili*” ve 1924 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 1945-1952 arası ikinci maddesinde yer alan “*Devlet dili*” kavramları da aynı şekilde

[28] “*La Loi relative à l'emploi de la langue française*”, Yasa No: 94-665, Kabul Tarihi: 04.08.1994, Resmi Gazete No: 180, yayın tarihi: 05.08.1994, s. 11392, www.legifrance.gouv.fr, (Erişim tarihi: 13.02.2012).

[29] Bkz. “*Loi relative à l'emploi de la langue française*”, Anayasa Konseyi karar No: 94-345, Karar tarihi: 29.07.1994, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94345dc.htm> (Erişim tarihi: 13.02.2012).

[30] Bkz. “*Charte européenne des langues régionales ou minoritaires*”, Anayasa Konseyi karar No: 99-412, Karar tarihi: 15.06.1999, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1999/99412/99412dc.htm> (Erişim tarihi: 13.02.2012); Giovanni Poggeschi, “*Language Rights and Duties in Domestic and European Courts*”, European Integration, C. 25(3), Eylül 2003, s. 209-210.

[31] Burada kastedilen 1982 Anayasası koyucularının maddeyi Fransa Anayasası'ndan aldıkları değildir. Zira, resmi dile dair düzenleme Fransa Anayasası'na 1992 yılında eklenmiştir. Vurgu yapılmak istenen nokta terminoloji benzerliği ve Türkiye'nin Cumhuriyet ve genel olarak devlet, özel olarak da ulus devlet anlayışının Fransa kökenli olmasıdır.

[32] Ayrıca bkz. Tolga Şirin, “*Anayasanın Değiştirilemez Hükümlerini Tartışmak*”, Güncel Hukuk, S. 4-88, Nisan 2011, s. 27.

yanlıştır. Doğrusu 1921, 1924 (orijinal metin)^[33] ve 1961 anayasalarındaki şeklidir. 1921 Anayasası'na 1923 değişiklikleri ile giren ikinci maddesi “*Türkiye Devletinin ... Resmi lisanı Türkçedir*” demektir.^[34] 1924 Anayasası da Türkiye devletinin “*resmi dili Türkçedir*” derken 1961 Anayasası'nın üçüncü maddesinde de “*Resmi Dil Türkçedir*” denmektedir. Öyle ki, yukarıda yer verilen anayasal düzenlemelerin de tamamına yakını ya “*Dil(ler)*” ya da “*Resmi Dil(ler)*” başlığı altında konuyu düzenlemiştir.

Türk Anayasa Mahkemesi ise terminoloji farkını Türkçenin resmi boyutu aşan bir dil olmasına bağlamaktadır: “*Dil konusunda, 1961 Anayasası'nın 3. maddesinde “Resmî dili Türkçedir” tümcesi yer alırken, bu hüküm Millî Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu'nca, “Değişik yorumlara sebebiyet verilmemesi için”, “Dili Türkçedir” biçimine dönüştürülmüştür. Yapılan değişikliğin Türkçenin yalnızca bir resmî dilden ibaret olduğu yolundaki yorumları haksız çıkarmayı amaçladığı anlaşılmaktadır*”.^[35] Böylelikle, Türkçenin sadece devletin resmi dili değil, Türkiye devletindeki herkesin dili olduğu kabul edilmiştir. Oysa, yukarıda anılan Litvanya Anayasası'nın 14. ve Slovakya Anayasası'nın 6. maddesindeki “*devlet dili*” ibaresi sadece devletin yazışma dilini niteliyordu.^[36]

1876 tarihli Kanun-i Esasi ise resmi dil başlıklı bir madde içermemektedir. Bununla birlikte, kamu görevlisi olabileceklerde aranan şartların düzenlendiği 18. maddede, doğru bir formülasyonla “*devletin lisanı resmisi olan Türkçe*” ifadesi kullanılmıştır. Madde şöyle demektir: “*Tebaa-i Osmanîyenin hidematı Devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır*”. Bu madde esasında kamu personelinin Türkçe bilme zorunluluğunu

[33] İşin ilginç 1924 Anayasası'nın orijinal metni 1945 yılındaki değişiklikler ile “*mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın*” iddiasıyla Türkçeleştirilmiş olmasına rağmen Türkçeleştirme adı altında “*resmi dil*” “*devlet dili*” şekline dönüşmüştür. 1945 değişiklikleri için bkz. Kanun No: 4695, KT: 10.01.1945, RG. 5905-15.01.1945, s. 8178-8181. 1952 değişikliklerinin ise başlığı şu şekildedir: “*491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanununun tekrar meriyete konulması hakkında Kanun*”. Kanunun birinci maddesine göre, 1945 anayasa metni yürürlükten kaldırılmış ve eski metin 1945'e kadarki değişiklikleri ile birlikte yeniden yürürlüğe konulmuştur. Bkz. Kanun No: 5997, KT: 24.12.1952, RG. 8297, 31.12.1952, s. 5217-5220.

[34] “*Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline Dair Kanun*”, Kanun No: 364, Kabul tarihi: 29 Ekim 1339 (1923). Bkz. Necmi Yüzbaşıoğlu, Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, Beta yay., İstanbul, 2008, s. 7.

[35] E. 1990/1, K. 1991/1, KG: 16.7.1991, (Siyasi Parti Kapatma: Türkiye Birleşik Komünist Partisi kararı), Böl. VI.B.3.

[36] Bkz. yuk. “*Resmi Dil Kavramı*” başlığı.

düzenlemiştir.^[37] Ancak aynı zamanda resmi dilin Türkçe olduğu da ifade edilmektedir.^[38] Resmi dil Türkçeyi bilmek Meclis-i Mebusan'a üye seçilebilmeyi düzenleyen maddede de yer almıştır. Anayasanın 68. maddesi kimlerin Meclis-i Mebusan'a üye seçilemeyeceğini düzenlerken “*salisen Türkçe bilmeyenler*” demektir. Maddenin son cümlesi ise “*Dört seneden sonra icra olunacak iltihaplarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün merteye yazmak dahi şart olacaktır*” demektir. İlk Meclis için Türkçe okumak ve yazmanın şart olmaması ve bunun sonucu olarak ilk mecliste azınlık gruplarından yüksek sayıda üye seçilmiş olması üzerine Meclis’de kullanılacak dilin ne olacağı sorunu ortaya çıkmıştır. Resmi dil Türkçe dışında yemin etmek isteyen üyelere Meclis başkanı anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile izin vermemiştir.^[39] Zira, Anayasa’nın 57. maddesi açıkça “*Heyetlerin müzakeratı lisanı Türki üzere cereyan eder...*” demektir. Maddede bahsedilen heyetler Osmanlı parlamentosunun iki kanadını oluşturan Heyet-i Ayan (Ayan Meclisi) ve Heyet-i Mebusan (Mebusan Meclisi)’dir. Bu noktada ise konuşulan Türkçe ile yazılan Türkçe arasındaki farktan kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Bölgelere göre lehçeler değiştiği için Meclis’te yapılan konuşmaların

[37] Bununla birlikte, Meclis’in 9 Şubat 1878 tarihli oturumunda Türkçe bilmeyen birinin memurluk için dilekçe vermesi üzerine çıkan tartışmada Erzurum’dan Giragos Efendi taşrada Türkçe bilmeyenlerin de memur olabildiğini dile getirmiştir. Bkz. Sina Akşin, “*Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar*”, AÜSBFD, C. XXV, No: 2, Haziran 1970, s. 104-105. Fiiliyattaki bu duruma dayanılarak Osmanlı Devleti’nin resmi dili yoktur görüşü de savunulmuştur (Bkz. Teyfur Erdoğan, “*Osmanlı’nın resmi dili var mıydı?*”, Star Gazetesi, 24.01.2011). Ne var ki, bu makalenin başında verilen “*resmi dil*” tanımında, “*kamunun öncelikli olarak hizmet verdiği dil*” ibaresi, hukuki zemini olmasa da, resmi dilin varlığının kamunun resmi dil dışında bir dilde gönüllü hizmet vermesine engel olmadığını belirtmek içindir. Osmanlı’da da 1876 Kanun-i Esasi’nin ilan edilmesini takip eden dönemde olan budur ve 1908 devrimini izleyen dönem sonrası resmi dil Türkçe kuralı daha sıkı uygulanmaya başlamıştır (Bkz. Şükrü Hanioglu, “*1876’dan günümüze resmi dil serüvenimiz*”, Sabah, 02.01.2011). Anayasalarda yazan her ilkenin uygulamaya birebir yansımıyor olması ise başka bir konudur.

[38] Maddenin ilk halinde Osmanlı’da yaşayan herkesin kendilerine ait olan dilde eğitim öğretim görebilmesine dair bir cümle de vardı. Hüküm pek itirazla karşılaşmamıştır. Ne var ki, anayasa hazırlıklarında görev alan Eğinli Said Paşa’nın II. Abdulhamit’e bu hüküm ile Türkçe dışındaki dillerin anayasal statüye alındığı ve onlara adeta resmi dil payesi verildiği şeklindeki telkini ile ilk cümle madde metninden çıkarılmıştır. Bkz. Ali İhsan Gencer, “*İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi*”, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Armağanı, AÜSBF yay. No: 423, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 183-185.

[39] Meclis başkanı Ahmet Vefik Paşa, Arabistan vilayetinden gelen milletvekillerinin milletvekili olmak için gerekli olan Türkçe bilme şartının kaldırılması yönündeki taleplerine karşı “*Gelecek seçime kadar daha dört yıl var. Akılları varsa bu zaman içinde Türkçe öğrenirler*” şeklinde çıktığı Meclis kayıtlarına girmiştir. Bkz. İlber Ortaylı, “*İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili*”, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Armağanı, s. 173.

kayda geçirilmesinde yaşanan sorunlar üzerine dilin sadeleştirilmesi çalışmalarına girişilmiştir.^[40]

Sovyetler Birliği'nden ayrılarak 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Letonya'nın yeniden doğan 1922 tarihli Anayasası'nın Genel Hükümler başlıklı bölümünde yer alan dördüncü maddesi de “*Letonyaca Letonya Cumhuriyeti'nin resmî dilidir*” ifadesini kullanmaktadır. Anayasa bununla yetinmemiş, 18. maddesinin ikinci fıkrasında Letonya Parlamentosu'nun yemin metninde her milletvekilinin Letonyacanın yegane devlet dili olan statüsünü güçlendirmeye yemin edeceğini düzenlemiştir. Ek olarak, 20. maddesinde de Letonyaca'nın Parlamento'nun çalışma dili olduğunu, siyasal faaliyetlere özgülenen 101. maddesinde yerel yönetimlerin çalışma dilinin Letonyaca olduğunu ve kamu kurumlarına dilekçe sunma hakkının düzenlendiği 104. maddesinde de dilekçelere herkesin Letonyaca dilinde cevap alma hakkı olduğunu vurgulamıştır.^[41] Anayasa'nın “*Azınlıklar*” başlıklı 114. maddesi etnik azınlıklara mensup kişilerin kendi dillerini, etnik ve kültürel kimliklerini koruma ve geliştirme hakkından bahsetse de bu düzenleme Rusçaya kamu kurumları önünde herhangi bir kullanım alanı tanımamaktadır. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesinin bir nevi tekrarı olan bu hüküm, eğer azınlıklar bir şekilde kültürel kimliklerini koruyabiliyorsa devlet buna karışmayacağını söyleyen negatif hak düzenlemesidir.^[42]

Bu başlık altında örneklenen üç ülkede de ortak özellik ya azınlık kavramının ve dillerinin hukuken tanınmıyor oluşu (Fransa, Türkiye^[43]) ya da azınlıkların varlığını ve dillerini tanıyan olmasına rağmen bu dillerin kamu

[40] Meclis üyelerinin Türkçenin farklı lehçelerinde yaptıkları konuşmaları yazılı Türkçeye geçirmek ile görevli zabıt katibi Ahmet Mithat Efendi'nin bu çok zor olan işi yaparken bayıldığı dile getirilmiştir. Bkz. Gencer, s. 188.

[41] Anayasa metni için bkz. <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=2&mid=8> (Erişim tarihi: 21.02.2012).

[42] Azınlık hakları genel olarak sırf bu haklara özgülenmiş sözleşmelerin konusu olup genel insan hakları sözleşmelerinde yer almaz. Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi bunun istisnalarından biridir. Madde şöyle demektedir: “*Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu Devletlerde, bu azınlıklara mensup kişiler, kendi grubunun diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak, kendi kültürlerinden yararlanmak, kendi dinlerinin gereklerini yerine getirmek ve uygulamak veya kendi dillerini kullanmak haklarından yoksun bırakılmayacaklardır*”. Madde metni için bkz. “*International Covenant on Civil and Political Rights*”, Kabul Tarihi: 16.12.1966, Yürürlüğe Giriş Tarihi: 03.01.1976, A Compilation of International Instruments, C. I (First Part), Universal Instruments, (ST/HR/1/Rev.5 (Vol. I/Part 1), New York and Geneva, United Nations, 1994, s. 8-45. Türkçe metinler için bkz. Mehmet Semih Gemalmaz (Der.), İnsan Hakları Belgeleri, C. IV, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004, s. 25-124.

[43] Türkiye'nin Lozan Antlaşması kapsamında gayri Müslim azınlıklara tanıdığı dilsel haklar çok sınırlı bir alanı düzenlediği ve ayrıca bu gruplara Anayasada herhangi bir atıfta bulunulmadığı için Türkiye'yi bu çalışmada azınlık dillerini tanıyan ülke olarak nitelendiremiyoruz.

kurumlarında ve kamu ile iletişimde kullanılmasına sınırlandırmalar getirmek istiyor (Letonya) oluşlarıdır.

Örnek olsun, Letonya’da, ülke nüfusunun %40’a yakın bir oranı ana dili Rusça olan Rus azınlık olmasına rağmen Letonya, Letonyacanın tek dil oluşuna dair anayasal düzenlemeleri hayata geçirmek amacıyla çıkardığı yasalarda Letonyacayı kamu kurumlarında ve kamusal yaşamda tek geçerli dil kılmaya çalışmaktadır.^[44] Konu, AİHM’ne kadar gitmiştir. Seçimlerde aday olan Rus kökenli siyasetçi yeterli oranda resmi dil olan Letonyacayı bilmediği için aday listesinden çıkartılınca başvurusunda seçme ve seçilme hakkının ihlal edildiğini iddia etmiştir. Letonya hükümeti davada, ulusal parlamentonun çalışma dilinin resmi dil olan Letonyaca olduğunu ileri sürerek şahsın bu dile hakim olmadan parlamento üyesi olamayacağını, bunun amacının parlamentonun işleyişini sağlamak olduğunu ileri sürmüştür. AİHM de bu gerekçeyi haklı bulmuş ve bir ülkenin resmi dilinin belirlenmesinde o ülkeye özgü tarihi ve siyasi koşulların rol oynadığını ve bu yüzden de resmi dilin belirlenmesine tek başına ülkenin karar verebileceğini ifade etmiştir. Mevcut olayda da ulusal parlamento seçilebilmek için belirli oranda resmi dile hakim olma şartını meşru amacı olan bir düzenleme olarak görmüştür.^[45] Bununla birlikte, davada resmi dil konusu AİHS’nde yer alan “*seçme ve seçilme hakkı*” kapsamında incelenmiş ve AİHM, seçme ve seçilme hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme’nin bu sonuca varmasına sebep olan olay ise, başvurusunun elinde resmi dili en üst seviyede bildiğine dair sertifika olmasına karşın başvurusunun hedef seçilerek sertifikasının geçerliliği sorgulanmadan yok sayılıp resmi dili üst seviye bilmediğine bir müfettiş raporu ile karar verilmesi ve milletvekili adaylığının engellenmesidir.^[46]

Rusça üzerindeki baskıya son vermek isteyen Rus azınlık Rusça’nın ikinci resmi dil olması için referandum talebinde bulunmuş ve 18 Şubat 2012 tarihinde yapılan referandumda Rusça’nın ikinci resmi dil olması %75 gibi yüksek bir oyla reddedilmiştir.^[47]

IV. BİRDEN FAZLA RESMİ DİLE YER VEREN ANAYASALAR

[44] Ayrıntılı bilgi için bkz. Ineta Ziemele, “*The Dilemma of Language Use in Latvia: Obligation and Necessity*”, *Latvian Human Rights Quarterly*, No: 5/6, 1998, s. 29-59.

[45] Bkz. AİHM, Podkolzina/Letonya, Başvuru No. 46726/99, 09 Eylül 2002, par. 34. Benzer bir başvuru da BM İnsan Hakları Komitesi’ne yapılmış ve yine benzer şekilde sonuçlanmıştır. Bkz. Ignatane/Letonya, Başvuru No: 884/1999, 31 Temmuz 2007.

[46] A.k., par. 36.

[47] Bkz. “*Latvia rejects making Russian an official language*”, <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-17083397> (Erişim tarihi: 03.03.2012)

Birçok ülke anayasası birden fazla dile resmi dil statüsü vermiştir. Bir diğer ifade ile, bu ülkelerde kamu kurumları çok dillidir. Bu düzenlemeye sahip anayasalara her kıtada rastlamaktayız. Bunların bir kısmını örneklemek gerekirse;

İsviçre'nin 1999 tarihli Anayasası dört dili resmi dil olarak tanımıştır. Bunlar, Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanş dilidir. Bu dillerin hepsi ülkede tarihsel olarak belirli bir nüfus tarafından konuşulmaktadır. Anayasa'nın Diller başlıklı 70. maddesine göre;

“(1) Federasyon'un resmi dilleri Almanca, Fransızca ve İtalyanca'dır. Romanş dilini konuşanlarla iletişimde Romanş dili de resmi dildir.

(2) Kantonlar kendi resmi dillerini kendileri belirler. Dilsel topluluklar arasındaki uyumu korumak için dillerin geleneksel olarak toprağa bağlı dağılımına saygı duyar ve yerli dilsel azınlıkları gözetirler.

(3) Federasyon ve Kantonlar dilsel topluluklar arasında iletişimi ve paylaşımı teşvik ederler.

(4) Federasyon, çok dilli Kantonları kendi özel politikalarının hayata geçirilmesinde destekler.

(5) Federasyon, Grison ve Ticino kantonlarının Romanş dili ve İtalyancanın korunması ve geliştirilmesine dair alacakları önlemleri destekler”.

Romanş dili, İsviçre Anayasası'nda 1996 tarihinde yapılan değişiklikle resmi dil statüsü kazanmıştır. Bununla birlikte, diğer üç resmi dilden farklı olarak sadece Romanş dilini konuşanlarla iletişimde resmi dil statüsüne sahiptir. Bir diğer ifade ile, federal düzeydeki her dökümanın Romanş dilinde de yazılması gerekmez. Bunun sebebi ise, Romanş dilini konuşanların ülke nüfusunun sadece %0.5'ini oluşturuyor olmalarıdır. Anayasa'da Romanş diline dair Grison kantonunda alınacak önlemlerin ayrıca düzenlenmesinin sebebi ise bu kantonda Romanş dilini konuşanların kanton nüfusunun 1/5'ini oluşturuyor olmasıdır.^[48]

Diğer bir federal devlet olan Kanada'ya bakarsak; Kanada anayasal belgeleri içinde yer alan 1982 tarihli Anayasal Kanun'un Kanada Haklar ve Özgürlükler Şartı başlıklı birinci kısmında yer alan Kanada'nın Resmi Dilleri başlıklı bölüm yedi madde ve 17 paragraf halinde resmi dil konusunu düzenlemiştir.^[49] Anayasa

[48] Ingmar Söhrman, “*Intercultural communication or parallel cultures? The Swiss example with special regard to the Rhaeto-Romance situation*”, Journal of Intercultural Communication, No. 7 (September 2004), s. 2-5. Romanş dilinin, bu dili konuşanların ülke nüfusunun çok küçük bir dilimini oluşturuyor olmasına rağmen resmi dil statüsüne alınmasına karşın ülke nüfusunun %1.7'sinin ana dili olarak İspanyolca, %1.3'ünün Portekizce ve %1.1'inin Türkçe konuşuyor olmasına karşın bu diller göçmen dili olarak görüldükleri için resmi dil statüsüne alınmamışlardır.

[49] Anayasa metni için bkz. http://laws.justice.gc.ca/en/const/Const_index.html (Erişim tarihi: 03.02.2012). Anayasadaki hükümler 1985 tarihli Resmi Diller Yasası ile 120 maddeye yayılarak daha da detaylı olarak düzenlenmiştir. Bkz. <http://laws-lois.justice.gc.ca/PDF/O-3.01.pdf> (Erişim tarihi: 09.03.2012)

İngilizce ve Fransızca'yı federal yönetimin ve New Brunswick eyaletinin resmi dilleri olarak düzenlemiştir. Ülkedeki diğer dokuz eyaletin yönetim organları ise kendi dillerini kendileri belirlemektedirler. Bu dokuz eyaletten sekizinde resmi dil İngilizce, diğer eyalet Quebec'de ise resmi dil Fransızcadır.^[50]

Anılan Anayasal Belge'nin ilgili maddeleri kısaca şöyledir:

M. 16/1: “İngilizce ve Fransızca Kanada'nın resmi dilleridir ve Kanada hükümetinin ve Parlamentosu'nun tüm kurumlarında kullanılmalarında eşit önceliğe ve hakka sahiptirler”

M. 17/1 (Parlamentodaki Diller): “Herkesin İngilizceyi veya Fransızca'yı Parlamentosundaki herhangi bir tartışmada ya da diğer tür işlemlerde kullanma hakkı vardır”.

M. 18/1 (Yasama Dili): “Parlamentonun hukuki düzenlemeleri, zabıtları ve gündemi İngilizce ve Fransızca basılır ve yayınlanır; her iki dildeki sürümleri eşit şekilde geçerlidir”.^[51]

M. 19/1 (Mahkeme Dilleri): “İngilizce veya Fransızca herhangi bir kişi tarafından Parlamento tarafından kurulan herhangi bir mahkemede, mahkemelere sunulan dilekçelerde veya mahkemece yapılan herhangi bir işlemde kullanılabilir”.

Yürütme ve yasamanın çalışma dilleri kurumsal düzeyde kararlaştırılırken yargının dili suçlanan kişi tarafından da tercih edilebildiğinden uygulamada hangi dilin yargı dili olacağı belirlenmesi sorunlara yol açabilmektedir. Anayasa ve Ceza Yasası yargılanan kişiye seçimlik bir hak vermekte ve her iki dilde de yargılamanın talep edilebileceğini bildirmektedir. Bununla birlikte, Kanada Yüksek Mahkemesi, Ceza Yasası'nda yer alan yargılama dilini seçme hakkını “adaletin gerekleri” kavramıyla birlikte yorumlamakta ve yargılanan kişinin seçme hakkını iki dili birden de seçebileceği şeklinde geniş yorumlayabilmektedir. Buna göre, yargılanan kişi resmi dillerden sadece birinde değil, hangi dile daha hakim olduğuna bakılmaksızın her iki dile de hakim çift dilli yargıç ve çift dilli jüri önünde yargılama talep edebilmektedir.^[52]

Kanada'nın 1982 tarihli Anayasal Kanunu'nun “İdari Diller” başlıklı 20. maddesinin, birinci fıkrası ise kamu kurumları ile iletişimde kullanılacak

Kanada'da kurumsal çift dilliliğin kökleri 1867 tarihli anayasal düzenlemeye ve 1969 tarihli Resmi Diller Yasası'na kadar gitmektedir. Bkz. Lionel A. Levert, “Bilingual and Bijural Legislative Drafting: To Be or Not To Be”, Statute Law Review, C. 25(2), Oxford University Press, 2004, s. 152.

[50] Kanada'da toplam 145 dil konuşulmaktadır. En çok konuşulan dil İngilizcedir. Fransızca ise toplam nüfusun %23'ü tarafından konuşulmaktadır. Quebec'de yaşayanların ise %82'sinin dili Fransızcadır. Stultz, s. 60.

[51] Kanada'da federal yasalar daha taslak aşamasında çift dilde hazırlanmakta, hatta, çift dilde müzakere edilmektedir. Anayasada yer alan çift dillilik sadece bir resmi dilden diğer resmi dile tercüme şeklinde uygulanmamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Levert, tüm makale.

[52] Bkz. R. v. Beaulac, [1999] 1 S.C.R. 768, 20.05.1999.

dilleri düzenlemektedir. Buna göre, “Kanada toplumunun herhangi bir üyesi İngilizce veya Fransızca dillerinde Parlamento’nun herhangi bir kurumunun merkezi bürosu veya başkanlığı ile veya Kanada hükümeti ile iletişime geçebilir ve bu kurumlardan sunulan hizmetleri alabilir”. Fıkra devamındaki bentlerde anılan kurumlar dışındaki kamusal organlarla iletişimi de düzenlemekte ve bunu önemli oranda talep şartına ve birimin varlık nedenine bağlamaktadır. Kanada Yüksek Mahkemesi ise kararlarında, tüm bu düzenlemeleri iletişimde ve kamu hizmetlerinin sunumunda resmi diller arası eşitlik ilkesi üzerinden yorumlamaktadır.^[53]

Güney Afrika’da çoğunluk tarafından konuşulan bir dil olmaması ve aparatay rejiminin acı hatıraları Anayasa’nın toplam 11 dile resmi dil statüsü tanımasına sebep olmuştur. Doktrinde, iki dile resmi dil tanıyan sistemleri ifade etmek için kullanılan “resmi iki dillilik” kavramına karşı Güney Afrika için “resmi çok dillilik” olarak adlandırılan bu sistem^[54] 1996 tarihli Güney Afrika Anayasası’nın Kurucu Hükümler başlıklı ilk bölümünde yer alan “Diller” başlıklı altıncı maddesinde şu şekilde düzenlenmiştir:

“1. Cumhuriyetin resmi dilleri Sepedi, Sesotho, Setswana, siSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, İngilizce, isiNdebele, isiXhosa ve isiZulu’dur.

2. Devlet, halkımızın yerli dillerinin tarihsel olarak sınırlandırılmış kullanımını ve statüsünü göz önüne alarak, bu dillerin durumunu iyileştiren ve kullanımlarını artıran elverişli pozitif önlemler almalıdır.

3. a) Ulusal yönetim ve bölgesel yönetimler, kullanılma sıklığı, uygulanabilirlik, masraflar, bölgesel şartlar ve bütün nüfusun veya o bölgenin ihtiyaçları ve tercihleri dengesini gözeterek resmi dilleri yönetim işlerinde kullanabilirler; fakat, ulusal yönetim ve bölgesel yönetimler en az iki resmi dili kullanmalıdırlar.

b) Belediyeler kendi sınırları içinde oturanların kullandıkları dili ve tercihlerini göz önüne almalıdırlar.

4. Ulusal yönetim ve bölgesel yönetimler, yasal ve diğer önlemlerle, resmi dillerin kullanımını düzenleyip denetimini yapmalıdırlar. Tüm resmi diller, ikinci fıkradaki hükümlere aykırı olmayacak şekilde, aynı itibara sahip olmalı ve eşit muamele görmelidir.”^[55]

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi de içtihatlarında ülke anayasasının 11 resmi dil karşısında tarafsız bir tutum sergilediğini, bunun anayasa koyucunun

[53] Bkz. DesRochers v. Canada (Industry), 2009 SCC 8, [2009] 1 S.C.R. 194, 05.02.2009.

[54] Güney Afrika’da konuşulan 35 dilden üçte ikisi yerli/kabile dil(i)dir. Nüfusun en fazla %23’ü tek bir dili (Zulu) konuşmaktadır. Onu %17.6 oranıyla Xhosa dilini konuşanlar takip etmektedir. Bkz. Stultz, s. 60, 62-63.

[55] Anayasa metni için bkz. <http://www.info.gov.za/documents/constitution/1996/index.htm> (Erişim tarihi: 03.02.2012)

hedefi olduğunu, anayasada çok dilli bir yapının korunduğunu ve bu diller arasında herhangi bir üstünlük bulunmadığını vurgulamıştır.^[56]

Diğer bir iki resmi dilli anayasa örneği bugün de yürürlükte olan 1937 tarihli İrlanda Anayasası'dır. Anayasa iki dilde yazılmıştır (İrlandaca ve İngilizce). Her iki metin arasında dilsel uyumsuzluk çıktığında İrlandaca metin esas alınır. Anayasa İrlandaca ve İngilizceyi resmi dil olarak düzenlemiştir. Anayasa'nın devletin niteliklerini sıraladığı ikinci bölümünde yer alan "*Dil*" başlıklı sekizinci maddeye göre;

"(1) İrlandaca ulusal dil olarak birinci resmi dildir.

(2) İngilizce ikinci resmi dil olarak tanınmıştır".

Maddede, her iki dil resmi dil ilan edildikten sonra bunlardan herhangi birinin resmi düzeyde tek başına kullanımı yasal düzenlemeye bırakılarak her işlemin çift dilli olması zorunluluğunu dayatmayan bir yol izlenmiştir (m. 8/3). Aynı durum ulusal parlamentodan çıkacak yasalar için de geçerlidir. Anayasa'nın 25.4.3. maddesine göre, devlet başkanı yasa parlamentodan hangi dilde çıkarsa o dildeki metni imzalayacak, eğer yasa iki resmi dilde birden hazırlanmışsa devlet başkanı iki metni de imzalayacaktır. Eğer yasa metni resmi dillerden birinde hazırlanmış ve devlet başkanı bu metni imzalamışsa, yasa metninin diğer resmi dile resmi çevirisi yapılır (m. 25.4.4). Diğer resmi dile çevirisinin "*derhal*" yapılmamış olması durumu İrlanda Yüksek Mahkemesi önüne gelmiş ve fakat mahkeme bu konuda herhangi bir zaman diliminin anayasa tarafından öngörülmediğini söyleyerek resmi dillerden herhangi birinde yasanın imzalanmasının yürürlüğe girmesi için yeterli olduğunu belirtmiştir.^[57]

Pakistan Anayasası'nın Ulusal Dil başlıklı 251. maddesine göre, Pakistan'ın ulusal dili Urduca'dır. Aynı maddenin ikinci fıkrası İngilizce'nin de Urduca onun yerini alana kadar resmi dil olarak kullanılabileceğini belirtmektedir. Bu düzenlemelere ek olarak federe birimlerin çıkartacakları yasayla ulusal dil yanında yerel dillerin de öğretimini, gelişimini ve kullanımını düzenleyebileceklerini belirtilmiştir (M. 251/3).^[58]

Finlandiya ise iki resmi dile sahip ama çok dilli bir ülkedir. 1999 tarihli Finlandiya Anayasası dil konusuna, devletin niteliklerinin sıralandığı Temel Hükümler kısmında değil (m. 1-6) Anayasa'nın Temel Haklar ve Özgürlükler başlıklı ikinci bölümünde yer alan Kişinin Dil ve Kültür Hakkı başlıklı 17. maddesinde yer vermiştir. Maddeye göre;

"Finlandiya'nın ulusal dilleri Fince ve İsveççe'dir.

[56] Gauteng Provincial Legislature In re: Gauteng School Education Bill of 1995 (CCT39/95) [1996] ZACC 4; 1996 (4) BCLR 537; 1996 (3) SA 165 (4 April 1996), par. 73-74.

[57] Ó Murchú -v- An Taoiseach & chuid eile, [2010] IESC 26, Supreme Court Record No: 91/05, 06.05.2010.

[58] Bkz. <http://www.na.gov.pk/publications/constitution.pdf> (Erişim tarihi: 03.02.2012).

Herkesin Fince veya İsveççe kendi dilini mahkemeler veya diğer organlar önünde kullanma ve o dilde resmi belgelere ulaşma hakkı yasa ile korunur. Kamu kurumları ülkedeki Fince konuşan ve İsveççe konuşan nüfusun kültürel ve toplumsal ihtiyaçlarını eşit şekilde karşılar”.^[59]

Anayasa her ne kadar “*resmi dil*” kavramı yerine “*ulusal dil*” (nationalspråk, kansalliskielet) kavramını kullansa da yukarıda anılan tanımlar kapsamında Fince ve İsveççe Finlandiya’da fiilen resmi dil statüsündedir. Anayasa’nın bu dilleri temel haklar ve özgürlükler bölümünde düzenlemesinin sebebi ise, azınlık dilleri ile birlikte dil konusunu tek bir maddede düzenleme çabasıdır. Öyle ki, İsveççe her ne kadar resmi dil olsa da ülke nüfusunun sadece %5’ini^[60] oluşturuyor olduğu için aynı zamanda azınlık dilidir.

Finlandiya Anayasası’nın 120. maddesine göre Åland adaları özerk bölgedir ve Åland’ın özerkliği, özerklik yasası ile düzenlenmiştir. Özerklik Yasası’nın 36. maddesi “*Resmi dil*” (Ämbetsspråket, Virkakieli) başlığını taşımaktadır. Maddeye göre, “Åland’ın resmi dili İsveççe’dir. Devlet dairelerinde, Åland idari organlarında ve belediye organlarında kullanılacak dil İsveççe’dir.

Åland Delegasyonu’nun resmi dili İsveççe’dir. Yüksek Mahkeme’nin bu yasada atıf yapılan kararları ve görüşleri İsveççe yazılır.

Aksi Kilise Yasası’nda belirtilmedikçe bu yasanın devlet dairelerinde kullanılan dile dair hükümleri, uygun olduğu hallerde Evanjelik Lüteryan Kilisesi’ne de uygulanır”.

Åland Özerklik Yasası 38. maddesi özerk kurumlar arasındaki ve özerk kurumlar ile merkezi hükümet arasındaki yazışmaların da İsveççe yapılacağını düzenlemekte, 37. maddesi ise Finlandiya vatandaşlarına kendilerini ilgilendiren konularda Åland mahkemeleri ve Åland’daki merkezi organlar önünde Finceyi kullanma hakkı tanımaktadır.^[61]

[59] “*Finlands grundlag*”, (11.6.1999/731), bkz. <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1999/19990731?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=konstitution> (Erişim tarihi: 02.02.2012) Finlandiya Anayasası’nın İngilizce ve Fransızca resmi çevirileri için bkz. <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/haku.php?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=constitution> (Erişim tarihi: 02.02.2012).

[60] “*Finland*”, World Directory of Minorities, Ed. Minority Rights Group International, London, Minority Rights Group International, 1997, s. 142.

[61] Bkz. “*Själstyrelselag för Åland*” Yasa No: 1991/1144, (31.12.1994 tarihli ve 1994/1556 Nolu, 12.07.1996 tarihli ve 1996/520 Nolu, 28.01.2000 tarihli ve 2000/75 Nolu, 30.01.2004 tarihli ve 2004/68 Nolu yasalarla değiştirilmiş metin), Kabul tarihi: 19.08.1991, Yürürlüğe giriş: 01.01.1993. <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1991/19911144>, (Erişim tarihi: 02.02.2012).

Åland’ın anayasal statüsü, ilgili yasalar ve Åland’daki siyasi ve hukuki örgütlenme hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Markku Suksi, Åland konstitution: En sammanställning av material och tolkning i anslutning till själstyrelselag för Åland, Åbo Akademis Förlag, Åbo/Turku, 2005.

Birden fazla resmi dile yer veren anayasal sistemler için sık sorulan bir soru da kamunun tüm bu dillerde aynı anda hizmet verecek şekilde nasıl örgütleneceğidir. Başta anayasalar olmak üzere, ilgili kanunlar ve uluslararası sözleşmeler bu sorunun cevabını da vermektedir. Genel uygulama “yeterli sayı”, “uygulanabilirlik” (Güney Afrika Anayasası m. 29/2) gibi genel kavramlar kullanarak idareye takdir yetkisi bırakmaktır. Neyin uygulanabilir olduğunu belirlemede her olayı kendi içinde değerlendirmek gerekecektir. Örneğin, resmi dillerden birinde yeterli kabul edilen bir sayıda kişi tarafından eğitim talep edildiğinde devletin önünde, talep edilen dilde eğitim veren okul açma, çift dilli okullar kurma veya aynı okulda çoğunluk diline paralel sınıflar oluşturma gibi alternatifler vardır. Ancak bu hak bir kez sağlandığında bu sefer devletin negatif yükümlülüğü devreye girer ve yeteri derecede meşru gerekçeler olmadıkça bu hakkın kullanımı sınırlandırılmaz ve ortadan kaldırılamaz.^[62]

Birden fazla resmi dile yer veren ülkeler listesini uzatmak mümkündür. Tüketici olmamakla birlikte, yukarıda yer verilenlere ek olarak şu ülkeler de örneklenebilir: Belçika’da Hollandaca, Fransızca ve Almanca; İspanya’da ulusal düzeyde İspanyolca, özerk bölgelerde Katalanca, Bask dili ve Gal dili (İspanya AY m. 3), Slovenya’da ulusal düzeyde Slovence bazı belediyelerde İtalyanca ve Macarca (Slovenya Anayasası m. 11); Singapur’da İngilizce, Mandarin Çince, Malayca ve Tamil dili (Singapur AY m. 44, 53); Lüksemburg’da Lüksemburgca, Fransızca ve Almanca; Malta’da Maltaca ve İngilizce (Malta AY m. 5); Montenegro’da Montenegro dili, Sırpça, Boşnakça, Arnavutça ve Hırvatça (Montenegro AY m. 13); Hollanda’da Hollandaca ve Frizce; İtalya’da ulusal düzeyde İtalyanca, özerk bölgeler Güney Tirol’de Almanca, Valle d’Aosta’da Fransızca, Tireste ve Gorizia’da Slovence; İsrail’de İbranice ve Arapça; Bosna Hersek’de Boşnakça, Sırpça ve Hırvatça, Kıbrıs Cumhuriyeti’nde Rumca ve Türkçe (Kıbrıs Cumhuriyeti AY m. 3), Hindistan’da Hintçe ve İngilizce (AY m. 343) gibi.

Birden fazla resmi dil düzenlemesi kadar anayasalarda sıklıkla rastladığımız bir diğer düzenleme de resmi dil dışındaki diğer dillerin konumudur.

V. RESMİ DİL DIŞINDAKİ DİĞER DİLLERİN ANAYASALARDA DÜZENLENİŞİ

Fransa’nın farklı bölgelerinde yaşayan azınlıkların yoğun lobi faaliyetleri sonrasında 1958 Fransa Anayasası’nın 75. maddesine 23 Temmuz 2008 tarihinde

[62] Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, Head of Department: Mpumalanga Department of Education and Another v Hoërskool Ermelo and Another (CCT40/09) [2009] ZACC 32; 2010 (2) SA 415 (CC); 2010 (3) BCLR 177 (CC) (14 October 2009), par. 52.

75-I maddesi olarak şu hüküm eklenmiştir: “*Bölgesel diller Fransa’nın mirasına aittir*”.^[63] Örnek olsun, 2004 tarihli Fransız Polenezya Özerklik Yasası, 1958 Fransa Anayasası’nın hem resmi dili Fransızca olarak ilan eden ikinci maddesini hem de bölgesel dilleri kucaklayan 75-I maddesini kapsayan bir düzenleme içermektedir. Yasanın 57. maddesi Fransız Polenezya’nda resmi dil Fransızca’dır derken, aynı zamanda Tahiti dilinin de bölgenin kültürel kimliğinin temel bir unsuru olduğunu ifade etmektedir.^[64] Ancak, Tahiti dili kamu makamlarının değil, özel hukuk gerçek ve tüzel kişilerinin kullanabilecekleri bir dildir. AİHM de bu formülasyonu onaylamış ve Tahiti dilinin bölgede resmi makamlar önünde (davada, bölgesel parlamentoda) kullanılmıyor olmasını ifade özgürlüğü kapsamında incelenabilir bulmamıştır.^[65] Buna rağmen, bölgesel dillerin geleneksel olarak konuşuldukları bölgelerde yarı-resmi dil statüsüne kavuşmakta olduğunu vurgulayanlar da vardır. Buna gerekçe olarak, geleneksel olarak bölge nüfusu tarafından konuşulan dilin öğretiminin kamu okullarında mümkün olmasını göstermektedirler.^[66] Kanımca, bir dilin belirli bir grubun ana dili olmasına rağmen o gruba mensup çocuklara yabancı dil gibi öğretilmesi o dili yarı resmi dil statüsüne dahi sokmaz.^[67] Aynı dilin trafik yol, işaret ve levhalarında resmi dil ile birlikte kullanılması da böyledir.

[63] “*France’s L’Académie Française upset by rule to recognise regional tongues*”, Telegraph, 17.08.2008.

[64] “*Fransız Polenezya’sın Özerklik Statüsü Üzerine 2004-192 sayılı 27 Şubat 2004 tarihli Organik Yasa*”nın Kültürel kimlik başlıklı 7. Kısım’da yer alan 57. maddesinin birinci fıkrası şöyledir:

“*Fransızca, Fransız Polenezya’sın resmi dilidir. [Fransızca’nın] kullanımı, gerek bir kamu hizmeti yükümlülüğünün yerine getirilmesi esnasında kamu tüzelkişileri ve özel hukuk kişileri için; gerekse idareler ve kamu hizmetleri ile ilişkileri esnasında kullanıcılar için zorunludur. Tahiti dili, kültürel kimliğin temel bir unsurudur: toplumsal bağlılığın çimentosu, gündelik iletişim dilidir; Fransız Polenezya’sın zenginliğini oluşturan kültürel çeşitliliği teminat altına almak amacıyla, Cumhuriyet’in dili yanında diğer Polenezya dilleri ile aynı ölçüde tanınmıştır ve korunmalıdır. Fransızca, Tahiti, Marquis, Paumotu, Mangarev dilleri Fransız Polenezya’sın dilleridir. Özel hukuk gerçek ve tüzel kişileri, bunları işlemlerinde ve sözleşmelerinde serbestçe kullanırlar; bunlar, resmi dil ile yazılmadıkları gerekçesiyle hiçbir hükümsüzlük taşımazlar*”.

[65] Mahkeme ayrıca resmi dil dışında bir dilde kamu makamları ile iletişimi ifade özgürlüğü kapsamında görmemektedir. Bkz. Sabrina Birk-Levy/Fransa, Başvuru No: 39426/06, 21 Eylül 2010 tarihli kabul edilebilirlik kararı, s. 12-13.

[66] Bkz. Poggesi, s. 210-211 ve 221, dp. 18.

[67] Fransa Eğitim Yasası eğitim dilini Fransızca olarak belirlemekte, diğer dillerin sadece okullarda öğretilebileceğini düzenlemektedir. Bu da, yabancı okulların durumu hariç, Fransa’da Fransızca dışında bir dilde eğitim yapılamayacağı anlamına gelmektedir. Bu durumda çocuğun ana dili Fransızca dışında bir dil ise o dili okulda öğrenmesi tıpkı yabancı bir eğitimi gibi olacaktır. Bkz. “*Code de L’Education*” (Partie Législative), Ordonnance no 2000-549 du 15 juin 2000 relative à la partie Législative du code de l’éducation, JORF n°143, 22 Haziran 2000, s. 9346, ilgili maddeler: L121-1, 121-3, 121-4.

Resmi dil dışındaki dillerin anayasal konumunu ülkeler arası ilişkiler de belirleyebilmektedir. Eski Sovyetler Birliği içinde yer alan ülkelerin resmi dil ve diğer diller üzerine olan mevzuatları adeta bugünkü Rusya ile olan ilişkilerinin bir aynası gibidir. Kimi Rusçanın varlığına anayasasında özel bir vurgu yaparken kimi ülkeler ise ülke nüfusunun önemli bir oranını (%30-40) Rusça konuşan azınlık oluşturuyor olmasına rağmen Rusçayı adeta yok saymaktadır.

Ukrayna 1996 tarihli Anayasası'ndaki düzenleme ile birinci ülkeler sınıfına girmektedir. Anayasa'nın 10. maddesi dilleri üç kategoriye ayırmıştır: resmi dil, azınlık dilleri ve uluslararası iletişim dilleri. Hatta denilebilir ki azınlık dillerini de Rusça ve diğerleri şeklinde iki alt kategoride sunmaktadır. Bunda şüphesiz ülkenin en büyük dilsel azınlık grubunun Rusça konuşanlar olmasının katkısı büyüktür. Maddeye göre;

“Ukrayna'nın devlet dili Ukraynacadır.

Devlet, Ukraynacanın ülkenin her yerindeki sosyal hayatın tüm alanlarında en iyi şekilde kullanımını ve gelişimini sağlar.

Ukrayna'da Rusçanın ve Ukrayna'nın diğer ulusal azınlıklarının dillerinin serbestçe kullanılması, gelişimi ve korunması hukukun koruması altındadır.

Devlet, uluslararası iletişim dillerinin öğrenilmesini teşvik eder.

Ukrayna'da dillerin kullanılması Ukrayna Anayasası tarafından korunur ve yasa tarafından belirlenir”.^[68]

Her üç kategoride yer alan dillerin anayasal değeri birbirinden farklıdır. Devlet, resmi dilin ülkenin her yerinde kullanımını ve gelişimini “sağlar”, azınlık dillerini hukuken “korur”, uluslararası iletişim dillerinin öğrenilmesini ise sadece “teşvik eder”. En düşük vurgu üçüncü kategorideki diller içindir. Öyle ki, devlet yabancı dilde dersane açılmasına izin vermekle bile teşvik görevini yerine getirmiş olabilecektir. Anayasada yer almasının gereği tartışılacak bu tarz bir düzenleme olsa olsa resmi dil ile Rusça ve diğer ulusal azınlık dillerinin ayrıcalıklı konumunu belirginleştirmeye yaramaktadır.

Slovakya Anayasası da 6. maddesinin ilk fıkrasında “*Slovak Cumhuriyeti topraklarında devlet dili Slovak dilidir*” dedikten sonra hemen ikinci fıkrada “*Slovak dilinin dışındaki dillerin resmi makamlarla olan iletişimde kullanılmasının kanunla düzenleneceğini belirtmiştir*”.^[69] Böylelikle azınlık dillerinin kamu ile iletişimde kullanılacak diller olmasının yolu açılmış olmaktadır.

Letonya ise ikinci ülkeler sınıfındadır. Yukarıda ele alınan Podkolzina ve Ignatane davalarının konusunun ana dili Rusça olan azınlığın seçilme hakkı olduğunu ve Letonya Anayasası'nda koruma altına alınan tek dilin Letonyaca

[68] Ukrayna Anayasası'nın metni için bkz. <http://www.rada.gov.ua/const/conengl.htm#r1> (Erişim tarihi: 08.02.2012).

[69] Bkz. <http://www.ncsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/constitution.doc> (Erişim tarihi: 10.03.2012)

olduğunu hatırlatarak 1999 tarihli Devlet Dil Yasası'na bakalım. Yasa sadece Letonyaca'nın devlet dili olduğunu hatırlattıktan sonra beşinci maddesinde: “*Liv dili dışında, Letonya Cumhuriyeti'nde kullanılan diğer dillerin tümü bu yasa kapsamında yabancı dil kabul edilir*”^[70] demektedir. Liv dili ise Fincenin eski bir versiyonu olup çok küçük bir grup tarafından konuşulmaktadır.^[71]

Güney Afrika Anayasası 11 dili resmi dil olarak tanıdığı altıncı maddenin son fıkrasında resmi dil dışındaki diğer dillere de yer vermiştir. Bu maddeye göre (m. 6/5);

“Ulusal yasayla kurulacak Güney Afrika İç Dil Kurulu;

a) i. Tüm resmi dilleri,

ii. Khoi, Nama ve San dillerini ve

iii. işaret dilini teşvik eder, gelişimleri ve kullanımları için gerekli şartları yaratır ve

b) i. Almanca, Yunanca, Gujarati, Hintçe, Portekizce, Tamil dili, Telegu ve Urdu dili dahil, Güney Afrika'da yaygın şekilde kullanılan dilleri ve

ii. Arapça, İbranice ve Sanskritçe ve Güney Afrika'da dini amaçlarla kullanılan diğer dilleri

teşvik eder ve onlara saygı kazandırır”^[72]

Güney Afrika Anayasası'ndaki bu madde hemen hemen dokunulmadık bir dil bırakmamaktadır. Resmi dillerin dışındaki yerli diller, batı kökenli diller ve dini inancın gereği olarak öğrenilmesi veya kullanılması gerekli diller anayasal düzeyde tanınmış olmaktadır.

Benzer şekilde, Finlandiya Anayasası'nın yukarıda anılan 17. maddesinin üçüncü fıkrası da resmi diller dışındaki diğer dillerin anayasal konumunu belirlemektedir. Fıkra göre;

“*Yerli halk olarak Saamilerin, aynı zamanda Romanların ve diğer grupların kendi dillerini ve kültürlerini koruma ve geliştirme hakları vardır. Saamilerin Saami dilini kamu makamları önünde kullanma hakkına dair düzenlemeler yasa ile düzenlenir. İşaret dilini kullanan ve engellilik nedeniyle çevirmen ihtiyacı olan kişilerin hakları yasa ile korunur*”. Anayasadaki bu hüküm, karşılığını çeşitli yasalarda bulmaktadır.^[73] Finlandiya ve Güney Afrika anayasaları işaret dilini de hukuken kullanılan dil konumuna yükselten ender anayasalardandır.

[70] Duncan Wilson, *Minority Rights in Education: Lessons for the European Union from Estonia, Latvia, Romania and the former Yugoslav Republic of Macedonia*, Elanders Novum AB, Göteborg, 2002, s. 44.

[71] Valts Ernštreits, “*The Liv language today*”, <http://www.livones.lv/libiesi/valoda/?raksts=168> (Erişim tarihi: 23.02.2012).

[72] Anayasa metni için bkz. <http://www.info.gov.za/documents/constitution/1996/index.htm> (Erişim tarihi: 03.02.2012).

[73] Bunlar dilsel hakların koruma altına alınmasını düzenleyen “*Dil Yasası*” (m. 2), kamu makamları ile Saamice, Roman dili ve işaret dilinde iletişime geçmeyi düzenleyen

İspanya Anayasası da ulusal düzeyde bir dili resmi dil ilan ederken özerk bölgelerde o bölgenin dilinin yine o bölge içinde resmi dil olabileceğini belirtmektedir. Anayasa'nın üçüncü maddesine göre;

“Kastilya dili devletin resmi İspanyolcasıdır. Tüm İspanyolların onu bilme zorunluluğu ve kullanma hakkı vardır.

İspanya'nın diğer dilleri özerk bölgelerde, yasaları gereği, resmi dil olabilir.

İspanya'nın dilsel çeşitliliğinin zenginliği özel saygı ve koruma gerektiren kültürel mirasıdır”.

İspanya Anayasası kapsamında iki şey vurgu gerektirmektedir. Bir, İspanyolca tüm İspanya'da resmi dildir. Bu konumuyla, hem ulusal organların hem de özerk bölge organlarının resmi dilidir ve gerek ulusal düzeyde gerekse özerk bölgelerde öğrenilmesi zorunludur. İki, özerk bölgelerde birden fazla resmi dil olabilir. Özerklik yasalarında buna yer verdikleri oranda İspanyolca dışındaki diğer diller özerk bölge ile sınırlı olmak üzere resmi dil statüsündedir. Böylelikle, İspanya Anayasası ulusal dilden farklı olan azınlık dillerine de resmi dil statüsü verilebileceğini düzenlemiş olmaktadır. Bir diğer ifade ile anayasa, resmi dil konusunda iki farklı kategori yaratmaktadır: “*ulusal resmi dil*” ve “*bölgesel resmi dil*”. Anayasa'daki düzenleme karşılığını özerklik yasalarında bulmuş ve Katalonya Özerklik Yasası'nda (1979) Katalan dili; Bask Özerklik Yasası'nda (1979) Bask dili ve Galiçya Özerklik Yasası'nda (1982) da Gal dili bölgesel resmi dil olarak kabul edilmiştir.^[74]

Slovenya Anayasası, İspanya Anayasasına benzer şekilde, ulusal düzeyde Slovenceyi resmi dil ilan ettikten sonra İtalyan ve Macarların yaşadıkları belediyelerde İtalyanca ve Macarca'nın o belediye sınırları içinde resmi dil olduğunu belirtmektedir (Slovenya Anayasası m. 11).^[75]

Bir ya da birden fazla olsun eğer resmi dil, ülke nüfusunun önemli bir kısmının dini inancının gereklerini yerine getireceği dil değil ise bu durumda

İdari Usul Yasası (m. 26/1-1), resmi diller olan Fince ve İsveççenin yanı sıra, Saamice, Roman dili ve işaret dilinin de eğitim dili olabileceğini düzenleyen “*Temel Eğitim Yasası*” (m. 10) ve devlet kanalının yayınlarını düzenleyen yasadır (Yleisradio Oy Yasası m. 7). Sırasıyla bkz. “*Språklag*”, (06.06.2003/423), Yürürlüğe giriş tarihi: 01.01.2004 <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030423> (Erişim tarihi: 09.03.2012); “*Förvaltningslag*”, (6.6.2003/434), Yürürlüğe giriş tarihi: 01.01.2004 <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/2003/20030434> (Erişim tarihi: 07.03.2012); “*Lag om grundläggande utbildning*”, (21.8.1998/628), Yürürlüğe giriş tarihi: 01.01.1999. <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1998/19980628> (Erişim tarihi: 07.03.2012); “*Lag om Rudradion Ab*”, (22.12.1993/1380), Yürürlüğe giriş tarihi: 01.01.1994. <http://www.finlex.fi/sv/laki/ajantasa/1993/19931380> (Erişim tarihi: 07.03.2012).

[74] European Commission, Europeans and Their Languages, Special EUROBAROMETER 243, February 2006, s. 7, ve dp. 17, 18, 19.

[75] Slovenya Anayasası için bkz. <http://www.us-rs.si/media/full.text.of.the.constitution.pdf> (Erişim tarihi: 10.03.2012).

da dini inancın dilinin resmî dil karşısındaki konumunun ne olacağı sorunu devreye girmektedir. Temel hak ve özgürlükler açısından bakıldığında ise kutsal kitabın ve dinsel uygulamaların dili aynı zamanda din ve vicdan özgürlüğü sorunudur ve bu nedenle koruma altına alınmalıdır. Yukarıda anılan Güney Afrika Anayasası gibi (m. 6/5 (b) ii) 1973 tarihli Pakistan Anayasası da bunu yapmaktadır. Anayasa'nın "İslami yaşam tarzı" başlıklı 31. maddesi, Pakistan Müslümanlarının bireysel olarak veya toplu şekilde yaşamlarını İslam'ın temel ilke ve kavramlarına uygun olarak düzenleyebilmeleri ve Kuran'a ve Sunni inancına göre faaliyette bulunabilmeleri için önlemler alınmasını düzenlemektedir. Hüküm bir pozitif yükümlülük hükmüdür. İkinci fıkrada, yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceğini sıralarken Kuran'ın ve İslamiyet'in öğretimi için Arapçanın öğretiminin düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır.^[76] Böylelikle resmî dil dışında bir dilin öğretimi anayasa eliyle zorunlu kılınmaktadır.

SONUÇ

Dünyanın çok farklı bölgelerinde tek bir resmî dile sahip anayasal sistemler olduğu gibi birden fazla resmî dil düzenlemesine giden anayasal sistemler de vardır. Bu durumda "bir ülkenin sadece bir resmî dili olur ya da birden fazla resmî dil olmaz" şeklindeki ifade sadece ideolojik bir slogandır.

Anayasalarında birden fazla resmî dile yer veren ülkeler yönetim açısından ortak özellikler bile taşıyabilmektedirler. Birden fazla resmî dilli ülkelerin içinde merkezileştirilmiş üniter devlet modelini benimseyenler olduğu gibi (İrlanda), özerk yönetimlere sahip (Finlandiya), federalizm benzeri devletler (Güney Afrika), federal ve federe yönetimlere sahip devletler (Kanada, Hindistan, Pakistan) de vardır. Yine benzer şekilde kimi federal ülkelerde federal düzeyde resmî dil düzenlemesi yokken (ABD), kimilerinde bir resmî dile (Almanya), kimilerinde ise birden fazla resmî dile (Kanada, Belçika, İsviçre) yer verilmiştir. Peki bu çeşitlilik bize neyi anlatmaktadır? Galiba tek bir şeyi: genelde hukuk, özelde anayasalar ile toplumsal yapı arasındaki ilişkiyi. Resmî dili belirleyen ülkenin tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısı ve bunun hukuka yansıyor yansımayacağı konusudur. Görülen o ki, ülkede konuşulan dillere resmî dil statüsü, bunun bir ihtiyaç ya da siyasi veya ekonomik nedenlerle gereklilik olduğu durumlarda anayasalarda düzenlenmektedir. Konuya ihtiyaç ve gereklilik noktasından yaklaşınca devletin yönetim yapısının ne olduğu konu dışı kalmaktadır.

Birden fazla resmî dile sahip ülkelerin önemli bir kısmının federal devletler veya özerk bölgelere sahip devletler olması saptamamızı geçersiz kılmaz. Bu

[76] Bkz. <http://www.na.gov.pk/publications/constitution.pdf> (Erişim tarihi: 03.02.2012).

bize, bu ülkelerde ortaya çıkan toplumsal ihtiyaç ya da gerekliliklerin sadece resmi dil düzenlemesini değil, farklılıkların korunması ve belki ek olarak kolay yönetim ihtiyacını da yanına alarak, ülkenin yönetim yapısını da etkilediğini göstermektedir. Açıkça ifade etmek gerek ki, bir ülkenin birden fazla resmi dile sahip olması için o ülkenin federal devlet yapısına geçmesi veya özerk bölgeler yaratması gerekmez. İkinci resmi dili konuşan nüfus bir bölgede yoğunlaşmış olabileceği gibi ülke geneline de yayılmış olabilir.

İçinde yaşadığımız çok kültürlülük çağında gelişmiş dünya, bir kısmı söylem düzeyinde de olsa, çok kültürlülüğü koruma hedefini güderken, gelişmekte olan ülkeler henüz ulusal kültür yaratmanın heyecanına sarılmış gözükmüyorlar. Bir arada yaşamının unsuru kabul edilen “*tek millet*” sloganı “*tek dil*” sloganı ile tamamlanıyor. Bu açıdan bakıldığında birden fazla resmi dile sahip ülkelerin sürekli bir ayrılma tehlikesi içinde yaşıyor olmaları gerekiyor!

Türkiye de tek resmi dile sahip bir ülkedir. Türkiye’de öngörülebilir gelecekte resmi dil sayısının artması yönünde bir düzenleme beklemek yerinde olmaz. Siyasetçilerin resmi dil tartışmasından uzak durmakta oldukları gözlenmektedir. Yeni bir anayasa için hazırlanan tasarlarda da resmi dilin teklifinin korunmasının önerildiği göze çarpıyor. Bununla birlikte, resmi dilin Türkçe olarak kalması yanında Türkçeden başka dillerde eğitim talebi ileri sürülmektedir. Anayasanın mevcut 42. maddesinin son fıkrası ise buna engeldir. Bu fıkraya göre, “*Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir. Milletlerarası antlaşma hükümleri saklıdır*”. Türkiye, nüfusunun belirli bir kesimi resmi dilden farklı bir dili konuşan diğer ülkelerden ciddi oranda farklılıklar göstermiyor. Resmi dilin dışındaki dillerde eğitim talebinin karşılanabilmesi için 42. madde yerine, Anayasaya, Fransa Anayasası m. 75-İ’deki (“*Bölgesel diller Fransa’nın kültürel mirasına dahildir*”) gibi genel bir hüküm eklenmesi düşünülebilir: Fransa Anayasası’ndaki formülasyon, devlete ana dilini öğretme veya ana dilinde eğitim sağlama yükümlülüğü yüklemeyiz; ancak, dilsel çeşitliliği kucaklayıcı şekilde kaleme alındığından yasama organının bu yöndeki iradesine hukuki zemin sağlamıştır. Türkiye de tercihini karşılaştırmalı anayasa hukuku verileri ışığında şekillendirebilir.

KAYNAKÇA

KİTAP, MAKALE VE DERLEMELER

- A Compilation of International Instruments (1994). C. I (First Part), Universal Instruments, (ST/HR/1/Rev.5 (Vol. I/Part 1), United Nations, New York and Geneva, 1994.
- Akbulut, Olgun, Barış İçinde Birlikte Yaşamamın Hukuk Zeminini, On İki Levha yay., İstanbul, 2008.
- Akşin, Sina, "Birinci Meşrutiyet Meclis-i Mebusanının Ele Aldığı Başlıca Sorunlar", AÜSBFD, C. XXV, No: 2, Haziran 1970, s. 101-122.
- Benoit-Rohmer, Florence, "Les langues officieuses de la France", Revue française de droit constitutionnel, 1/2001 (No: 45), s. 3-29.
- Gencer, Ali İhsan, "İlk Osmanlı Anayasasında Türkçenin Resmi Dil Olarak Kabulü Meselesi", Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı Armağanı, AÜSBF yay. No: 423, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 183-189.
- Gemalmaz, Mehmet Semih. (Der.), İnsan Hakları Belgeleri, C. IV, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul, 2004.
- Hanioğlu, Şükrü, "1876'dan günümüze resmi dil serüvenimiz", Sabah, 02.01.2011.
- Erdoğan, Teyfur, "Osmanlı'nın resmi dili var mıydı?", Star Gazetesi, 24.01.2011.
- European Commission (2006). Europeans and Their Languages, Special EUROBAROMETER 243, February 2006.
- Lever, Lionel A., Bilingual and Bijural Legislative Drafting: To Be or Not To Be, Statute Law Review, C. 25(2), Oxford University Press, 2004, s. 151-164.
- Minority Rights Group International. (Ed.) (1997). World Directory of Minorities, London.
- Myntti, Kristian, A Commentary to the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life, Institute for Human Rights, Åbo Akademi University tryckeri, Turku/Åbo, 2001.
- Note, "Official English": Federal Limits on Efforts to Curtail Bilingual Services in the States", Harvard Law Review, C. 100, Nisan 1987, s. 1345-1362.
- Official English – Legislation to Make English the Official Language Minnesota, <http://www.us-english.org/view/305> (Erişim tarihi: 29.01.2011).
- Official English – Fact Sheets: Multilingual Ballots, <http://www.us-english.org/view/306> (Erişim tarihi: 29.01.2011); Official English – Fact Sheets: Growing Multilingualism in the United States, <http://www.us-english.org/view/307> (Erişim tarihi: 29.01.2011).
- Official English – Fact Sheets: Languages Spoken in the United States According to the 2000 U.S. Census, <http://www.us-english.org/view/304> (Erişim tarihi: 29.01.2011)
- Official English – Fact Sheets: Languages Used for Driver's Licence Exams, <http://www.us-english.org/view/305> (Erişim tarihi: 29.01.2011)
- Ortaylı, İliber, "İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili", Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı Armağanı, AÜSBF yay. No: 423, Sevinç Matbaası, Ankara, 1978, s. 169-180.

- Poggeschi, Giovanni, "Language Rights and Duties in Domestic and European Courts", *European Integration*, C. 25(3), Eylül 2003, s. 207-224.
- Schildkraut, Deborah J., "Official-English and the States: Influences on Declaring English the Official Language in the States", *Political Research Quarterly*, C. 54, No. 2 (June 2001), s. 445-457.
- Söhrman, Ingmar, "Intercultural communication or parallel cultures? The Swiss example with special regard to the Rhaeto-Romance situation", *Journal of Intercultural Communication*, No. 7 (September 2004), s. 65-80.
- Stultz, Newell, "Official Language Policies in Multilingual Societies: Evidence from the United States, South Africa, and Canada", *The Journal of South African and American Studies*, C. 10, No. 1, January 2009, s. 59-76.
- Suksi, Markku, Åland konstitution: En sammanställning av material och tolkningar i anslutning till självstyrelselag för Åland, Åbo Akademis Förlag, Åbo/Turku, 2005.
- Sullivan, Nancy, Schatz, Robert T., "When cultures collide: the official language debate", *Language & Communication*, C. 19, 1999, s. 261-275.
- Şirin, Tolga, "Anayasanın Değiştirilemez Hükümlerini Tartışmak", *Güncel Hukuk*, S. 4-88, Nisan 2011, s. 26-27.
- Telegraph, "France's L'Académie Française upset by rule to recognise regional tongues", 17.08.2008.
- The Local, "Swedish becomes 'official main language'", *The Local*, 01.09.2009, <http://www.thelocal.se/20404/20090701> (Erişim tarihi: 08.03.2011)
- Valts, Ernštreits. "The Liv language today", <http://www.livones.lv/libiesi/valoda/?raksts=168> (Erişim tarihi: 23.02.2011)
- Värna språken – förslag till språklag, *Statens Offentliga Utredningar: SOU 2008:26*, Stockholm, 2008.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi (Der.), *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri*, Beta yay., İstanbul, 2008.
- Ziemele, Ineta, "The Dilemma of Language Use in Latvia: Obligation and Necessity", *Latvian Human Rights Quarterly*, No: 5/6, 1998, s. 29-59.
- Wilson, Duncan, *Minority Rights in Education: Lessons for the European Union from Estonia, Latvia, Romania and the former Yugoslav Republic of Macedonia*, Elanders Novum AB, Göteborg, 2002.

İÇTİHA TLAR

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Sabrina Birk-Levy/Fransa, Başvuru No: 39426/06, 21 Eylül 2010 tarihli kabul edilebilirlik kararı.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi, Ignatane/Letonya, Başvuru No: 884/1999, 31 Temmuz 2007.
- Fransa Anayasa Konseyi, No: 65105, 22 Kasım 1985 tarihli Anayasa Konseyi Kararı.
- Fransa Anayasa Konseyi, "Loi relative à l'emploi de la langue française", Karar No: 94-345, Karar tarihi: 29.07.1994, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1994/94345dc.htm> (Erişim tarihi: 13.02.2011).
- Fransa Anayasa Konseyi, "Charte européenne des langues régionales ou minoritaires", Karar No: 99-412, Karar tarihi: 15.06.1999, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/1999/99412/99412dc.htm> (Erişim tarihi: 13.02.2011).

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, Gauteng Provincial Legislature In re: Gauteng School Education Bill of 1995 (CCT39/95) [1996] ZACC 4; 1996 (4) BCLR 537; 1996 (3) SA 165 (4 April 1996).

Güney Afrika Anayasa Mahkemesi, Head of Department : Mpumalanga Department of Education and Another v Hoërskool Ermelo and Another (CCT40/09) [2009] ZACC 32; 2010 (2) SA 415 (CC); 2010 (3) BCLR 177 (CC) (14 October 2009).

İrlanda Yüksek Mahkemesi, Ó Murchú -v- An Taoiseach & chuid eile, [2010] IESC 26, Supreme Court Record No: 91/05, 06.05.2010.

Kanada Yüksek Mahkemesi, R. v. Beaulac, [1999] 1 S.C.R. 768, 20.05.1999.

Kanada Yüksek Mahkemesi, DesRochers v. Canada (Industry), 2009 SCC 8, [2009] 1 S.C.R. 194, 05.02.2009.